

LLENGUA I PODER POLÍTIC A CATALUNYA AL SEGLE XVII *

*Servir a Deu es cordura
que lo demes es locura*

(Inscripció, amb data del 1654,
a la llinda de l'església parroquial
de Sant Andreu de la Barroca (Gar-
rotxa)

INTRODUCCIÓ

Al llarg del segle xvii, i continuant un procés que arrencava de força temps enrere, la llengua catalana es veié afectada per fenòmens de *substitució* que operaren amb intensitat i qualitat diferents segons l'àmbit en què es produïren.

Si bé tenim ja moltes notícies del que ocorregué en l'“alta literatura” de l'època, no passa el mateix amb la literatura que podríem anomenar “de divulgació massiva”, és a dir, aquella literatura que té com a característica diferenciadora la d'estar destinada al consum de sectors heterogenis de població, preferentment urbans, alfabetitzats o no. Tanmateix són aquesta mena de textos els que ens donen una idea més precisa de la penetració del castellà dintre dels àmbits quotidians i públics i dels prejudicis lingüístics que denoten actituds receptives o hostils envers la llengua catalana i la llengua castellana. I són també els que ens ajuden a determinar si els fenòmens de substitució lingüística esmentats s'expliquen per

la pèrdua de poder polític de la nostra nació o per l'acció d'altres factors conjunturals, que reforçaren el rerefons polític negatiu alludit i assignaren al català el paper del jugador que té mal dau.

Aquest estudi contempla algunes parcelles de la literatura de divulgació «massiva». Textos religiosos i polítics, editats durant el segle XVII, i també alguns manuscrits que conegueren una relativa “gran” difusió; *sermons*, *llibres de doctrina* i alguns *documents eclesiàstics* que es refereixen al quefer pastoral, i, d'altra banda, *papers polítics* d'índole diversa. Són textos molt diferents entre si —van des de la peça retòrica a la denúncia directa— però amb el denominador comú ja indicat; el d'haver estat divulgats indiscriminadament i abundantment.

* * *

Ja s'ha dit com va ser de determinant per a la fortuna de la nostra llengua la unió de les corones d'Aragó i de Castella. Des de la historiografia romàntica s'han interpretat, a partir d'aquest fet cabdal, els fenòmens més rellevants de la Catalunya decadent. La nova organització política que se'n derivà, amb nomenament de virreis castellans i establiment de consells territorials, que comportaven el transvassament d'individus de diferents nacions, tingueren «una importància enorme», com remarca Josep M. Nadal.¹ Perquè no tan sols familiaritzaven amb el castellà el funcionariat que hi estava vinculat, sinó que mostraven quina era la llengua del poder polític amb majúscula. Que era, també, la llengua del poder eclesiàstic amb majúscula. En efecte, al cim de la piràmide social de casa nostra —des del virrei fins als bisbes— s'hi trobava la llengua castellana. I encara s'hi trobava en els instruments més repressius d'aquest poder, presents al Principat; els inquisidors i els soldats filipistes. I això generà uns usos i unes actituds que podem seguir sobretot a través d'alguns dels judicis de valor que reberen català i castellà.

1. JOSEP M. NADAL, *El català en els segles XVI i XVII*, «L'Avenç», núm. 100 (gener 1987), pàgs. 24-30.

Però la reculada del català no es degué només a aquest factor polític. N'hi hagué d'altres, no pròpiament polítics, sinó tecnològics, estètics o socials, que van fer avançar la implantació de la llengua castellana al nostre país. En l'ordre tecnològic, és clar que la invenció de la impremta no va afavorir gens el català, ni, en general, les llengües dels països petits. El pas del document manuscrit a l'imprès convertia el destinatari de l'obra en un mercat com més ampli millor. I el castellà feia vendre més, només per raons demogràfiques. Ens ho diuen els *pròlegs* i les *dedicatòries al lector* de moltes obres, que justifiquen d'haver-s'hi imprès per l'abast que aquesta llengua tenia. Tal com assenyala Modest Prats, els nostres autors són conscients «de les majors possibilitats que ofereix el castellà en tant que assegura un nombre molt més gran de lectors».² I de conscients, encara ho devien ser més els editors.³ En la literatura examinada, trobem sermons, la impressió dels quals comportà la traducció en castellà de la llengua originària en què havien estat predicats.⁴ Fins i tot foren publicats en castellà la ma-

2. MODEST PRATS, pròleg a ALBERT ROSSICH, *Una poètica del Barroc. El «Parnàs català»* (Girona, Col·legi Universitari, 1979), pàg. XXXI.

3. MODEST PRATS, *loc. cit.*; JORDI RUBIÓ, *Història de la literatura catalana*, II (Montserrat 1985), pàg. 110.

4. El sermó que predicà a la catedral de Lleida JAUME PUIG, *Oracion Panegyrica de los Lirios Reales de la Casa de Francia, siempre invencibles, en vida, y muerte, del Christianissimo Rey Luis XIII, llamado el Justo* (Barcelona, Matevad, 1643); el de RAFAEL RIBELLES, *Sermon del juyzio final, predicado en lengua Cathalana al Excelentissimo Señor el Mariscal de la Motte Duque de Cardona, Virrey y Capitan General en el Principado de Cathaluña, y ha su Real Consejo, en el Real Convento de nuestra Señora de la Merced* (Barcelona, Nogués, 1644); el de FRANCESC FORNÉS, *Sermon Que Predico El Rmo. P. Guardian del Collegio de San Buenaventura de Barcelona, Predicador, y Coronista de su Magestad Christianissima, en la festividad de San Juan Evangelista* (Barcelona, viuda Mathevat, 1646). FORNÉS justifica el canvi de llengua en la dedicatòria: «Prediquele en mi lengua materna: pero si en la impression he mudado el lenguaje: sepa Dios y el mundo todo que no he mudado de coraçon, sino que por ser el lenguaje Castellano mas comun, y entendido de todos, no solo en España, sino en Francia, Italia, y casi en toda la Europa, lo he echo assi» (pàg. A2). En el cas del sermó de PUIG, és l'impressor qui justifica el canvi: «Va traduzida en otra lengua de la que se dixo, por ser mas comun, calidad que se le paga sin otra mayor suerte, que seguir el imperio...» (Dedicatòria de J. Matevad a la ciutat de Lleida).

joria de pamflets anticastellans de la Guerra dels Segadors. D'altra banda, sobta que siguin inexistents durant aquest segle les edicions d'obres catalanes d'«alta literatura», tot i que Barcelona fos un centre editor de primera magnitud; tant, que permetia a alguns, els qui sabien llegir, d'aprendre-hi el castellà. Recordo les paraules de Pere Lacavalleria, aquità, autor d'un diccionari trilingüe, publicat el 1642; «Vint y tres anys ha Senyor, que habito en Barcelona, en ella aprengui Castellà, y Català, essent mon mestre la Estampa».⁵

En l'ordre de les idees estètiques, l'interès que despertava en la sensibilitat barroca tot allò que era diferent i difícil propicià l'acceptació d'una llengua forastera, que tenia l'avantatge de no ser tan llunyana com altres. Això explica, en part, l'èxit de dos tipus d'actes públics que se solien vehicular en castellà; el teatre i la predicació, responsables de la familiarització de la gent, tota classe de gent, amb aquesta llengua.⁶

En l'ordre sòcio-religiós, s'ha de remarcar la transcendència lingüística que tingueren a Catalunya certes iniciatives contrareformistes preses arran de Trento. Concretament, la creació i la reforma d'ordes religiosos. Per aquesta causa, des del final del XVI, es produí al nostre país l'entrada de forasters que venien a sanejar la religiositat existent, però que, més preparats i més disciplinats, foren els pioners de l'oratòria barroca castellana, gènere literari de gran abast que divulgaren indiscriminadament des de les troncs de les catedrals i d'altres grans esglésies.

Els fets esmentats, que afavoriren l'avanç del castellà, tant en l'ús com en la consideració social, no són, doncs, conseqüència directa de la integració de Catalunya a la Corona espanyola. És clar

5. PERE LACAVALLERIA, *Dictionario castellano. Dictionaire français. Dictionari català* (Barcelona, Lacavalleria, 1642). Dedicatòria al marquès de Brézé, pàg. 10.

6. Sobre la presència i la popularitat del teatre castellà en terres catalanes, vegeu JORDI RUBIÓ I BALAGUER, *Sobre el primer teatre valencià*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», XXV (1949), pàg. 12; J. S. PONS, *La littérature catalane en Roussillon (1600-1800)* (Tolosa 1929), pàg. 278; MÉRIMÉE, *Spectacles et comédiens à Valencia (1580-1630)* (Tolosa 1913), pàgs. 115-124; M. MERCÈ MIRÓ, «III. Les obres dramàtiques», dins *Francesc Fontanella. Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfia. Lo desengany* (Barcelona, Institut del Teatre, 1988).

que a la societat del XVII —i també a la del XX— és difícil traçar els límits exactes de cada camp. Si la política expansionista de la monarquia espanyola no tenia res a veure amb les resolucions de Trento, també és cert que els bisbes abonaven «l'actuació» d'aquests predicadors en castellà i els defensaren públicament en els concilis provincials de la Tarraconense dels anys 1635-36 i 1636-37. I els bisbes eren nomenats pel rei.

ELS JUDICIS DE VALOR SOBRE LES DUES LLENGÜES

Que els límits dels diversos camps eren molt prims, ho constatem en els judicis de valor que s'emeteren sobre les dues llengües en algunes obres de temes diversos.

De fet, el gruix de les opinions fa referència a la possibilitat d'exercir en català una activitat que tenia més receptors que cap altra: la predicació. La transcendència d'aquesta qüestió va merèixer llargues i exasperades sessions dels concilis provincials dels anys 30, que se celebraren en un ambient de pre-guerra també particularment exasperat.

Pel que fa al català, un dels llocs comuns més habituals consisteix a remarcar els canvis incessants a què ha estat sotmès. Al XVII es considera antiga la llengua del segle anterior, que, al seu torn, ja no s'identifica amb l'antic llemosí, tot i que en conserva un fort component. Així ho veu Pujades, al 1609: «...si jo parlas lo Cathala vell, molts nol entendrian; com no entenen lo antich Lemosí»; ⁷ Pere Gil, el 1621, en justificació de la seva traducció catalana del *Contemptus Mundi*: «De la versio Cathalana, sols he vist un exemplar estampat en lo setgle passat [...] en llengua antiga que era en bona part Limosina, ara no usada en Cathalunya»; ⁸ Broquetes, el 1619, referint-se a la inscripció continguda en una taula del 1515: «la taula se veu es antiquíssima [...] per lo Idioma

7. JERONI PUJADES, *Coronica Universal del Principat de Cathalunya* (Barcelona 1609), pròleg.

8. PERE GIL, traducció del *Contemptus mundi* de KEMPIS (Barcelona 1621).

y llenguatge vulgar que es per la major part llemosí, y [...] es versemblant, que a les hores, [...] devia ser lo corrent y comu».⁹

Ara bé, aquestes remarques no serien altra cosa que la percepció de l'evolució de la llengua —l'existència dels cronodialectes—, si no anessin acompanyades del balanç negatiu obtingut per la comparació de les dues varietats extremes; el català antic o llemosí i la llengua del moment. La primera era monolítica i tenia, sobretot, una virtut; el suport del poder. El rei la parlava. Ja Despuig havia remarcat la importància d'aquest fet per la projecció que representava: «no sols lo rey mas tots los escrits del rey parlaven cathalà».¹⁰ Setanta-cinc anys després, el bisbe de Solsona, Pere de Puigmarí, lamentava amb enyorament: «Tots tenen per millor i ditxos aquell temps, que fins als reys parlaven la llengua Cathalana».¹¹

Respecte a la varietat de llengua usada a la primera meitat del XVII, sorprèn la consciència de la seva fragmentació i el pessimisme que això provoca. Les paraules d'Andreu Bosc, el 1628, expressen aquest pessimisme: «nos pot averiguar de quina part de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya son millors los vocables, perque quis-cuna los te mudats y parla de sa manera y defensa los seus y així donan ocasió de esser judicats per las nacions estranyes».¹² I d'aquesta consideració general en deriven d'altres de particulars. El mateix Bosc, que era perpinyanès, es disculpa dels defectes de la pròpia parla «tant curta e impropia y de part fronterisa que en totes les nacions te mes mescla»,¹³ cosa que també havia fet el 1626 l'autor anònim d'uns sermons del Rosari, que s'excusa dels defectes del propi llenguatge pel fet d'haver-se criat «entre Empurda y

9. FRANCESC BROQUETES, *Sermo de la Immaculada Concepcio de Maria Sanctissima senyora nostra* (Barcelona 1619), pàg. 28.

10. CRISTÓFOR DESPUIG, *Los Colloquis de la insigne Ciutat de Tortosa* (Barcelona, La Renaxensa, 1877), pàg. 141.

11. PERE DE PUIGMARÍ, *Literae pastorales de visitatione generali Diocesis Coelnonensis*, dins *Processus Iuris Ecclesiastici* (Barcelona, s.l., s.d.), pàg. 102.

12. ANDREU BOSCH, *Summari, Index o Epitome dels admirables y nobilissims titols d'Honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya* (Barcelona-Sueca 1974), pàg. 24.

13. ANDREU BOSCH, *op. cit.*, pàg. 27.

montaña, ahon se parla lo llenguatge mes grosser y çafi de tota Cataluña».¹⁴

La llengua catalana, doncs, es troba en procés de desintegració per la incúria dels catalans, que contrasta amb la cura que els castellans han dispensat a la seva «desterrant los noms impropis y barbaros y tenintli mes afició»,¹⁵ en opinió de Bosc. Ara, la negligència per la llengua forma part d'una negligència colectiva més àmplia dels catalans envers les seves coses. La història n'és un exemple. Segons Bosc, els catalans s'enlluernen per les gestes d'altri i obliden les pròpies. ¿És que s'han quedat sense projectes engrescadors? Ja feia temps que el món mediterrani s'havia apagat i que s'assistia a una embranzida expansionista de la política de l'Imperi. Però, aquesta política, al segle XVII, no era la dels catalans, en part, perquè se'ls n'havia exclòs. El cas és que la força dels afers aliens contrasta amb la pobresa dels propis. D'aquí ve l'enlluernament de què parla Bosc; «los mes entesos y llegits nos curen sino de les histories, fets y altres actes del descubrimient del nou orbe, estats de la China, Guerres de Flandes, Italia, successions, proheses y hazanyas de nacions y Reys estranys y quant los demanen los de llur casa y terra poden dir que venen de les Indies a saber les dels altres».¹⁶ Això ho deia Bosc, l'any 1628.

En efecte, havia començat ja a Catalunya la difusió de notícies impreses, que tindria un gran increment en els anys posteriors. Aquesta «pre-premsa» —com l'anomenen Torrent i Tasis¹⁷— que, en algun cas, la *Gazeta* del 1641, arriba a tenir programa editorial concret, oferia a la curiositat dels lectors notícies que superaven les estretores del país, tal com lamentava Bosc. Perquè eren notícies que no controlava el país: aquest s'havia convertit en un immens consumidor de victòries de les dues grans monarquies europees, França i Espanya. En cap altre tipus de literatura no po-

14. BUB, ms. 1.102, pàg. 2.

15. ANDREU BOSCH, *op. cit.*, pàg. 24.

16. ANDREU BOSCH, *op. cit.*, «Proemi».

17. JOAN TORRENT I RAFAEL TASIS, *Història de la premsa catalana*, 2 vols. (Barcelona, Bruguera, 1966), I, pàg. 22.

dem trobar un índex tan alt del dirigisme que Maravall¹⁸ atribueix a la cultura barroca. Dirigisme que es fa més evident quan esclata la Guerra dels Segadors i s'intensifica la producció de textos de propaganda política. La distància que hi ha entre aquesta literatura de manipulació i les cròniques «a l'antiga» és molta.

El 1678, Roig i Jalpí transforma la crítica a la deixadesa dels catalans en acusació als poders públics, que han fomentat la ignorància de la pròpia història mantenint inèdits manuscrits de valor i no contemplant la figura del cronista a sou, com ho fan les altres nacions (recordem que ell era cronista del rei en tots els regnes de la Corona d'Aragó): «desgraciado el Principado en que los que devian atender a su luzimiento no se hayan movido à solicitar que se dèn à la Estampa, y en que aya Estatuto en su Generalidad, que ordene, que no se pueda emplear en esto dinero».¹⁹

Ras i curt, es viu la pròpia cultura «amb un neuròtic sentit de culpa», utilitzant l'expressió de Grilli.²⁰ Una cultura que es va enxiquint perquè ningú no s'atreveix a divulgar-la. La llengua que n'és l'expressió s'ha convertit en un instrument limitador i inservible. Els que es veuen com a símptomes de la seva degradació —dialectalització excessiva i incorporació d'estructures estranyes, sobretot perquè ben a la vora hi ha l'autosuficient llengua castellana—, ¿no són el transvasament del neguit del Principat, que es debat entre el sentiment de submissió a la monarquia i el de revolta a la marginació a què el sotmet?

D'altra banda, en la viva polèmica de la llengua de la predicació a Catalunya, un nou tema pren volada; el català no és l'eina adequada per al nou estil literari que s'imposa a través del castellà. Fins i tot els qui defensen la predicació en català, com Cisteller, reconeixen «que no es tan facil el artizar el Catalan»,²¹

18. JOSÉ ANTONIO MARAVALL, *La cultura del Barroco. Análisis de una estructura histórica* (Esplugues de Llobregat, Ariel, 1975), pàgs. 153-170.

19. JUAN GASPAR ROIG Y JALPÍ, *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona* (Barcelona, Jacinto Andreu, 1678), pàg. 3.

20. GIUSEPPE GRILLI, pròleg a *Francesc Vicenç Garcia. Sonets* (Barcelona, Edicions 62, 1979), pàg. 10.

21. DIEGO CISTELLER, *Memorial en defensa de la lengua catalana para*

perquè la seva naturalesa «encongida» no ho permet. Es tracta de l'apellatiu de «curta» que es dona a la llengua catalana, que apunta a qualitats diferents i no sempre negatives, segons els autors i el moment polític en què s'utilitza.

En efecte, al final del xvi i durant el primer terç del xvii, els autors —també aquells que són conscients del difícil moment de la llengua, com Manescal i Bosc— consideren la brevetat com una característica positiva, immanent a la llengua, no pas fruit del transcurs poc propici del temps, sinó sinònim de possibilitats expressives: el català, amb paraules més curtes, pot dir el mateix que les altres llengües. Com diu Manescal «esta es entre altres una grandesa de nostre llengua que essent curts los vocables la significacio sia llarga».²²

Ara bé, quan entrem als anys 30, i el discurs es torna cada cop més agressiu per part del clergat espanyolista —la majoria de bisbes de les diòcesis catalanes i alguns dels seus paladins públics, com Juan Gómez Adrín— i resistencial per part del clergat «nacional» així eren anomenats els qui defensaven els drets del país: abats, priors de monestirs i canonges—, la brevetat adquireix un valor simbòlic clar i s'esgrimeix tant pels defensors com pels detractors com si fos una arma: llengua i nació són una mateixa cosa, malgrat l'opinió d'Elliott,²³ i és per aquesta causa que els de-

que se predique en ella en Cataluña (Tarragona, Gabriel Roberto, 1636), pàg. 27.

22. ONOFRE MANESCAL, *Sermo vulgarment anomenat del Serenissim Senyor don Jaume Segon* (Barcelona 1602), «Al lector».

23. JOHN ELLIOTT, a *Catalunya i l'Europa del XVII* («El País»), 13-9-1987), minimitza el paper d'identificador de la comunitat que té la llengua catalana al segle xvii. Reprodueixo les seves paraules: «...avui som ben conscients del paper de la llengua com a important principi determinant d'identitat colectiva. Al segle xvii, com he indicat abans, hi hagué un cert debat sobre l'ús del castellà a Catalunya, però aquest debat girava més que res sobre si convenia exposar la gent a sermons en castellà, que no entendria. Les classes altes, com és sabut, feien ús creixent del castellà i la llengua, senzillament, no era l'aspecte organitzatiu d'identitat colectiva que després esdevingué». L'article d'Elliott provocà una rèplica de FRANCESC ESPINET *et al.*, *L'historiador dalt del cavall* («El País», 21-1-1988).

Perquè el lector es faci càrrec de l'acritud de la polèmica sobre la llengua de la predicació al segle xvii, el remeto al pròleg de MODEST PRATS,

fensors de la llengua/nació catalana veuen en la brevetat —les paraules curtes i poques— l'exponent d'una manera de ser i de fer noble i efectiva, que, això sí, roman amagada, com s'amaga la força d'un sarment sota la seva «escorça tan mortificada», compara M. J. Osona, al sermó pronunciat a la Diputació, per sant Jordi del 1638: «Qui diria que baix de aquest retyro y sequedat tanta y haja tant cor invincible tant ànimo intrépido, tanta eficacia, tan insuperable valor que haja fet tremolar lo mon»;²⁴ i continua, referint-se a Castella: «nacio que molt parla té exaltat lo valor y es ordinari que qui té moltas paraulas tinga al menester pocas obras»,²⁵ argument que es repeteix en altres escrits, per exemple, en un pamflet polític del 1642, en el qual s'afirma que els catalans «estan enfitats de paraulas de Castellans, que tots son paraulas».²⁶

Però, com que ens movem en el terreny dels prejudicis lingüístics, que són clarament prejudicis d'una altra índole, la «brevetat» de la llengua catalana, tan valorada pel sector dels «nacionals», es converteix pels seus detractors en l'exponent de l'encongiment i del provincianisme dels catalans. Cito Gómez Adrín: «los Catalanes han de ser trasplantados, porque con el despejo de las demás naciones deponen su encogimiento».²⁷ És clar que, al capda-

citat a la nota 2, on es recullen les intervencions més rellevants del debat que tingué lloc al si dels Concilis Provincials de la Tarraconense dels anys 1636 i 1637 i a la tesi de Doctorat d'ANNA M. TORRENT, *Els intents de recuperació de la llengua a mitjan XVII*, I, pàgs. 44-274 (abril, 1983; text fotocopiats a la Biblioteca de la UAB). Les sessions dels Concilis Provincials on es debaté el tema de la llengua de la predicació consten a *Processus Iuris Ecclesiastici* (s.l., s.d.) i, a la vista dels textos, tant conciliaris com extraconciliaris, no es pot deduir en absolut que la llengua no tingui un paper identificador clar.

24. MIQUEL JOAN OSONA, *Sermo al invicto y glorios martyr S. Jordi, Patro insigne del Principat nobilissim de Catbalunya* (Barcelona, Gabriel Nogués, 1638), pàg. 17.

25. MIQUEL JOAN OSONA, *op. cit.*, pàg. 18.

26. *Victoria que han alcançat los Catalans contra los enganys de Castella, ab la entrada del Marques de Torrecusa* (Barcelona, Gabriel Nogués, 1642).

27. JUAN GÓMEZ ADRÍN, *Memorial en defensa de la lengua castellana, para que se predique en ella en Cataluña* (s.l., s.d.), pàg. 303.

vall d'aquesta afirmació, hi ha una raó poderosa: la seva llengua no és la de la monarquia i difícilment podrà aconseguir un conreu literari, perquè aquest neix a redós del poder: «las letras son sombra del Imperio, allí florecen donde estos mandan».²⁸ La mateixa posició de força porta Gómez Adrín i altres autors, els bisbes conciliars, a parlar del castellà —i es comença a utilitzar amb insistència el terme «espanyol»—, com a llengua comuna i general a Espanya i, encara més, com *la llengua*, enfront de «les diferències accidentals» que presenten diverses províncies.²⁹ L'argument de la «universalitat» del castellà, en contrast amb les «limitacions» del català, que ja hem vist que va ser determinant per a les obres impreses, va arribar a extrems impensables.

LA CASTELLANITZACIÓ DE LA VIDA QUOTIDIANA

Començant per la vida quotidiana, no hi ha cap dubte que aquest era un espai segur per al català, però el que ens interessa és determinar el grau de penetració del castellà en aquests àmbits modestos. Vull dir, fins a quin punt era possible expressar-se en castellà en les relacions més casolanes, sense que ningú no s'escandalitzés. Evidentment, la dificultat rau en el fet que comptem només amb fonts escrites per valorar l'ús lingüístic oral. I les fonts escrites del XVII ni estan, en general, gens atentes a aquest ús —interessar-se per la parla de la gent és una afició que s'ha despertat en època relativament recent—, ni, encara que s'ho proposessin, podrien copsar-lo en tota la seva complexitat i la seva extensió. El fet és que les referències que hi trobem són escasses i només de passada.

Malgrat això, hi ha prou indicis per afirmar que el castellà havia guanyat molt de terreny a Catalunya, en el sentit que havia passat de tenir-hi una presència mínima i força localitzada a aparèixer en moltes ocasions. Aquestes ocasions eren diverses i de

28. JUAN GÓMEZ ADRÍN, *op. cit.*, pàg. 298.

29. JUAN GÓMEZ ADRÍN, *op. cit.*, pàg. 300.

transcendència desigual: des del tracte amb un mercader foraster, que implicava una competència mínima de la llengua de l'altre per part d'almenys un dels tractants, fins a l'assistència a una representació teatral amb actors castellans, cosa que no exigia la comprensió del text per part del públic. La diversitat d'ocasions, que es corresponia amb una diversitat de registres lingüístics, assentava la presència del castellà i, com diu Fuster,³⁰ feia que la gent s'hi acostumés. D'acostumar-s'hi a entendre'l potser no hi va tant, sobretot si se'n valoren les semblances i la moda del moment.

Els qui sentien el castellà a Catalunya eren gent de les ciutats i de les viles. Sobre la identitat d'aquestes, tenim les informacions contradictòries de Cisteller i Gómez Adrín, totes dues suspectes d'esbiaixament perquè els *memorials* respectius en defensa del català i del castellà en la predicació³¹ servien objectius antagònics. Per la mateixa raó, tampoc no ens ajuda gaire la *Respuesta al Memorial* manuscrita que s'atribueix a Juan Antonio Pérez, ex-bisbe d'Urgell i de Lleida.³² En canvi, pot ser més fiable la informació de Pere Gil, el qual, en justificar la traducció catalana del *Contemptus mundi* (1621), per la poca implantació que, al seu parer, tenia la llengua castellana al Principat, ens dóna una llista gens menyspreable dels llocs on era compresa: «Alguns per ventura judicaran que en aquest temps no era necessari imprimirse lo present llibre en esta llengua, puís la Castellana (dita ja Espanyola) es casi universalment entesa. Pero com se veja y toque ab las mans que acceptades algunas pocas ciutats com son Barcelona, Tarragona, Gerona, Tortosa y Leyda, y algunas pocas vilas, com Perpinya, Villafrauca del Panades, Servera, Tarrega, Fraga, Moço, y semblants, que estan en camins Reals; en las altres demes Ciutats, Vilas y llochis no es ben entesa la llengua castellana de la gent comuna, y ningunas donas las usan...».³³

30. JOAN FUSTER, *La Decadència al País Valencià* (Barcelona, Curial, 1976), pàg. 31.

31. Citats a les notes 21 i 27.

32. *Respuesta al Memorial que se dio al Concilio Provincial Tarracense para que prohibiesse el predicar en lengua Castellana dentro de su Corona*, BUB, ms. 1.010, fol. 206.

33. PERE GIL, *op. cit.*

Gil inclouïa en la seva llista les grans ciutats i les viles de pas, cap a Aragó i Castella i cap a Perpinyà: tot plegat, podia sentir el castellà un nombre aproximat de 80 mil habitants, un 20 % de la població total del Principat —Barcelona en comprenia el 10 %—, si ens atenim a les dades del cens del 1553.³⁴ Valls, Vic i Reus, les altres ciutats que, segons el mateix cens, superaven els 2.500 habitants, eren impermeables al castellà. Només com a comentari, no deixa de sobtar-nos que les principals ciutats catalanes tinguessin al segle XVII un comportament lingüístic tan semblant a l'actual!

Quinze anys després de l'edició del llibre de Gil, el bisbe de Tortosa limitava la ignorància del castellà als pagesos «rústics» —és a dir, els que vivien en masies; no aquells que, vivint a ciutat, també ho eren—, als nois i a la majoria de dones: «...en todo este Principado por lo menos los labradores rusticos, los muchachos y las mujeres por la mayor parte ni entienden ni hablan el vulgar Castellano».³⁵

Una altra remarca que cal fer és que aquest castellà urbà provenia, principalment, de població transeünt. El personal que va actuar com a agent castellanitzador no estava, generalment, assentat al Principat de forma definitiva, encara que hi podia conèixer una certa estabilitat. Potser caldria examinar amb cautela la importància que el bisbe de Lleida atorgava a la immigració integrada per joves aragonesos i navarresos que anaven a estudiar a la universitat de Lleida, o per criats i criades forasters que anaven a servir a ciutat.³⁶ Però hi havia també mercaders, actors, frares, soldats... tot un coixí de persones que hi feien estades curtes però relativament freqüents.

El castellà que divulgaren era un castellà comú, el que utilitzaven usualment en les relacions de la vida quotidiana i que, sens dubte, deixà una empremta sobre la llengua del país. En són exem-

34. J. H. ELLIOTT, *La revolta catalana. 1598-1640* (Barcelona, Vicens Vives, 1966), pàgs. 25-26.

35. *Scriptura presentata pro parte Rmi. Dni. Dertusensis Episcopi*, dins *Processus Iuris Ecclesiastici*, pàg. 19.

36. *Votum Rmi. Dni. Ilerd. Episc.*, dins *Processus Iuris Ecclesiastici*, pàg. 38.

ples els castellanismes presents reiteradament en obres que, pel seu objectiu didàctic, es vanten d'utilitzar un llenguatge planer i acostat al de la gent senzilla. Em refereixo als llibres de doctrina cristiana. Aquestes obretes, destinades a ser llegides en veu alta pels rectors —que sembla que oblidaven massa sovint l'obligació dominical i, quan no l'oblidaven, no se'n sortien gaire bé, perquè tenien «enculliment, y dificultat en accions públicas»³⁷—, ens mostren quina era la llengua assequible per als feligresos: un discurs lineal i directe, sovint emprant la fórmula dialogada de preguntes i respostes, que es feien recitar als fidels, i un repertori lèxic que, versemblantment, es devia considerar entenedor. Doncs bé, aquest repertori lèxic —com el de la inscripció sobre pedra que ens ha servit d'exerg— incloïa castellanismes que, per la freqüència amb què apareixen, ja devien formar part del patrimoni col·lectiu («antes», «apretat», «rato», «luego», «lo menos» i «per lo menos», «los demás» [= «la resta»]); barbarismes estilístics («dicha», «hermosura», «alagos», gozar» (= «gaudir»], «torpe», «grave», «locura»...) i, encara, en algun cas, oracions jaculatòries i actes de contrició en castellà que alternen amb els catalans.³⁸ Alguns

37. Ho llegim al *Prolech y advertencias de la Practica del Catecismo roma, y doctrina christiana*, traducció del catecisme castellà de J. E. NIEREMBERG per un «Religios zelòs del be de las Animas» (Barcelona, Elena Déu, 1648). A la dedicatòria als Prelats de Catalunya s'insisteix en els avantatges d'aquest llibre, que facilita tant el compliment de les obligacions dels rectors: «las lliçons, ò capitols que tè aquest llibre, son brevissims, que no arriban a un quart de hora, en ells esta tot lo necessari pera salvarse, explicitament declarat; ab aquest llibre poden cumplir llegintlo los Rectores, ò fentlo llegir a sos Vicaris...». La negligència de molts rectors i la seva incompetència a l'hora de parlar en públic es pot deduir dels termes amb què se'ls recorda l'obligació d'ensenyar la doctrina cristiana. El 1615, el sínode de Barcelona «encarrega als Rectores que ensenyen la doctrina Christiana al poble llegintla en lo llibre y que nos fian de la memoria» (ADB, *Acta Synodorum Dioecessana Barcinone*, fol. 171). Al llarg del XVII i a les visites pastorals de la diòcesi de Barcelona, les fórmules utilitzades demanen ajustar-se a les prescripcions de Trento, recomanen que no s'improvisi i, en algun cas, amenacen amb multes i excomunicacions als rectors que es desentenien del seu mester (ADB, *Visites pastorals*, vols. 52, 67, 67/1).

38. *Oracions jaculatorias para el Acto de Contricion*, dins CHRISTOFOL DE VEGA, *Casos raros de la Confessio*, trad. del castellà per IGNASI FIOL, S. J. (Barcelona, reimpr. 1679).

ens aporten, a més, altres dades singulars: per exemple, la difusió que devien haver aconseguit determinades fórmules de pseudo-jurament quan van merèixer ser incloses en un llibret sobre la confessió, reeditat el 1679. Així, a les *Interrogacions de la Doctrina Christiana, per modo de dialogo*, entre el pare i el «minyó», es fa la pregunta: «En jurament, dir: ma bona fe, à fe de bon Christo; en veritat; cuerpo no de Dios?».³⁹ ¿Era una fórmula que se sentia amb tanta freqüència que justificava la seva inclusió en aquesta obreta de divulgació?

En la propagació d'aquest castellà hi degueren tenir un paper no gens desdenyable les tropes espanyoles, presents al Principat des del 1626, i en nombre de 10.000 l'any 1640. Tot i que en alguna literatura de l'època es descriu la presència de les tropes com un fet vistós —la «linda soldadesca, / con mucha gente luzida»,⁴⁰ que permetia arrodonir una festa «oficial» a Figueres, el 1630—, no és aquesta la imatge que en transmet el gruix dels documents que hi fan referència. Els soldats foren els qui van fer possible la identificació castellà = llengua de l'opressor i els qui van avesar a sentir i fins i tot a emprar aquesta llengua als catalans que s'hi havien d'adreçar, al llarg de les rutes que els menaven als escenaris de la guerra. I dic emprar, perquè és versemblant que l'exèrcit imposés la seva llengua igual com imposava la seva llei. Almenys això sembla deduir-se dels papers polítics escrits en català: les «cartes», les «relacions» i les «noves ordinàries» i també les *cançons* i els *poemes*, publicats per influir sobre l'opinió pública durant la Guerra dels Segadors, solen reproduir en castellà les pa-

39. *Interrogacions de la Doctrina Christiana, per modo de dialogo*, dins *Casos raros de la Confessio*, cit.

40. IUAN IUSEPE VEYA, *Relacion verdadera de las fiestas, y luminarias que hizo la Real Villa de Figueras por el felice parto de la Reyna, y nacimiento de su Principe* (Barcelona, E. Liberós, 1630). El prevere Veya explica en romanç castellà les festes celebrades en una Figueres militaritzada: des de l'ofici i sermó —«Predico divinamente / en la Castellana lengua, / el Padre Fray Balthasar / de Lerida, el qual era / quien esse pulpito honrò / toda la Quaresma entera...»—, a la parada militar —«Passado ya medio día, / una linda soldadesca, / con mucha gente luzida, / salio bizarra, y bien puesta. / Con su Capitan delante, / y en el medio la bandera, / los pifanos y atambores, / y el Alferrez que la lleva.»

raules de militars filipistes, com passa en aquesta codolada apareguda el 1642: «Ells prengueren los arreus / cridant Espanya / ea que ja la montanya / es ahora nuestra / muestra esta bandera muestra / que yo seré / el que la enarbolaré / en el fortin / pero prest lo retintin / de uns quants pedrers / digue a exos cavallers / que se enganyavan»,⁴¹ i, cosa més interessant, la població autòctona abandona la pròpia llengua quan ha de parlar amb un militar castellà, com s'esdevé en aquest diàleg entre el marquès de Torrecusa i un soldat català, extret d'un pamflet polític, també del 1642: «muy valiente soys hijo, de que nacion? respongue lo soldat Señor Catalan; tan prest li feu mala cara, y li digue, lleve el diablo a ti, tu casta, y tu nacion» y li lleva lo cavall, asso se per relació del mateix soldat».⁴² La tendència a canviar de llengua, la recullen també les obres de ficció. A *La famosa Comedia de la entrada del Marques de los Velez...* l'almogàver que és interrogat pel marquès canvia el català pel castellà —«que per mos pecats ne se»,⁴³ diu— quan inicia el seu relat.

Un altre camp interessant que ens ajudaria a determinar l'ús coercitiu del castellà per part de sectors molt humils de la societat catalana, i també entre part del seu clergat, és el de la Inquisició. Com és sabut, el 1561 la Inquisició espanyola obligà a emprar la llengua castellana en els processos i, de retop, també en els interrogatoris previs que feien els comissaris de Catalunya, perquè, si eren en català, ocasionaven problemes de comprensió a l'inquisidor. Hem pogut veure un exemplar que mostra aquesta diglòssia funcional: en una *Instrucción* per als comissaris del sant Ofici,⁴⁴ el seu propietari escriví «la Instruccion quem donaren los Srs Inquisidores

41. *Dialogo verdadero, gracioso y apacible de los felices y buenos sucesos de la guerra de Catalunya*. Compost ara de nou ab different rima de Jaume Roig, per un Català ben aficionat a sa Pàtria Catalunya (Barcelona, Gabriel Nogués, 1642).

42. *Victoria*, op. cit., n. 26.

43. *La Famosa Comedia de la entrada del Marques de los Velez en Cathaluña, Rota de las tropas Castellanas, y assalto de Monjuich* (Barcelona, Jayme Romeu, 1641), Iornada segona, pàg. 14.

44. *Instruccion que han de guardar los comissarios del Santo Oficio de la Inquisicion, en las causas y negocios de la Fè, y los demas que se ofrecieren* (s.l., s.d.).

lo any 1666 en lo Pallaci de la Sta. Inquisició de Barcelona, a mi Joseph Postius *pre* y comissari de la vereda de Berga». A l'hora d'interrogar els presumptes culpables, Postius havia de seguir l'esquema de l'interrogatori, naturalment en castellà, que hi havia a la *Instrucción*. D'altra banda, seria interessant veure com s'expressaven els interrogats. Molt probablement, la llengua de l'inquisidor «es convertia en una invitació» per als acusats, com observa Nadal,⁴⁵ basant-se en el comportament lingüístic d'acusats dels segles xv i xvi. Desgraciadament, no es conserven els processos corresponents al Tribunal de Barcelona, que inculpà, durant el primer terç del xvii i entre el 1660 i el 1675, 369 persones, acusades de bruixeria, màgia i altres *delictes*.⁴⁶

LA CASTELLANITZACIÓ DE LA LLENGUA LITERÀRIA DE DIVULGACIÓ MASSIVA: ELS SERMONS

El castellà no tan sols s'havia obert pas en la rutina de la vida quotidiana, sinó que s'havia apoderat d'un espai literari de gran abast: el de la predicació. Des del final del xvi i durant tot el xvii, encara que de forma irregular, la trona de les catedrals i de les altres grans esglésies, i, ben aviat, la de les parròquies de les ciutats i d'alguns pobles, divulgaven models literaris de llengua castellana.

Aquest fenomen, si bé fou motiu d'escàndol i de censura tant en el Concili Provincial de la Tarraconense de 1591 com en els de 1635-36 i 1636-37⁴⁷ —on l'arxipreste d'Àger arriba a dir que la predicació en castellà és obra del dimoni^{47 bis}—, fou, generalment, ben acollit per la gent. Els documents de l'època ens parlen d'esglésies plenes a vessar —5.000 persones acudien cada diumenge

45. JOSEP M. NADAL, *op. cit.*, n. 1.

46. JOSÉ LUIS DE LA TORRE DÍAZ, *Inquisición y superstición en Cataluña durante el siglo XVII*, Tesi de Llicenciatura, Dept. d'Història, Facultat de Lletres UAB, 1985.

47. A *Processus Iuris Ecclesiastici* (s.l., s.d.), pàgs. 4-71.

47 bis. *Ibid.*, pàg. 62.

a la tarda a Santa Maria del Mar per sentir el jesuïta que hi predicava⁴⁸, i pertot es produïen fenòmens similars —«la seu se ompli de gent», llegim al *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, per escoltar el dia de la festa de la Santa Creu el sermó del mercedari «fray Ernando de Santyago andalus que va a Roma per coses de servey del Rey nostro senyor [...] a qui per sobre nom li deyen el pico de oro [...] y a parer de persones doctas es una de les millors pessas de Hespanya»⁴⁹; fins i tot hi havia incidents, a causa de l'expectació que provocaven, com el que succeí l'any 1608, a Santa Caterina, on predicava «un predicador nou de gran fama», i els consellers van trobar els seus llocs ocupats per «las cadiras de moltas personas que se las havian fetas aportar allí per seure y oyr lo sermo».⁵⁰

El perquè la multitud se sentia atreta per aquest tipus de manifestació, encara que no n'entengués del tot, o potser gens, el contingut, és fàcil d'imaginar. Un sermó comportava un muntatge espectacular: els predicadors, que coneixien l'ofici, hi posaven, cert, la retòrica de les paraules, però també el gest, més les inflexions de veu i els plors, si calia. Alguns en dominaven la tècnica: el caputxí Gaspar de Girona «siempre tenia su auditorio echo un mar de lagrimas, porque el las derramava siempre que queria, y como queria».⁵¹ Hi havia, a més, el marc: l'església, il·luminada amb la llum vacil·lant dels ciris, la música (que començava molt abans de l'ofici religiós: els músics de la ciutat —trompetes, menestrils, tabals— acompanyaven els consellers des de Sant Jaume fins a la Seu i els de la Diputació, els diputats). I els notables que hi acudien cerimoniosament. Que les paraules no s'entenguessin del tot, encara afegia atractiu a l'acte. No hem d'oblidar que la dificultat és un dels valors de l'estètica del Barroc. El testimoni d'alguns dels coetanis, com Pere de Puigmarí, ens ho recorda. Per

48. JOAN BADA, *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI* (Barcelona 1970), pàg. 126.

49. *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, DACB, VIII (1605-1609), dia 2-V-1605, pàg. 183.

50. DACB, VIII (dia 1-IV-1608), pàg. 395.

51. BUB, ms. 989, fol. 184.

ell, la doctrina evangèlica apareixia «empaliada ab lo llenguatge, ab que se admiran, quant mes lo ignoran, y entenen manco, y encantats ab la llengua agena, sen tornen a casa, sens ninguna ganancia propria, y cegats ab lo so de les paraules malentesas, que ohuen, resten dejunts de la doctrina Santa quels prediquen, admirats ab la diversitat de les paraules, restan enganyats per la simplesa».⁵² De poc valien les crítiques a un públic «cegat ab lo so de les paraules malentesas», ni la irritació d'aquells qui volien posar en evidència la seva fatuïtat, com ho va fer l'autor d'un sermonari anònim: «volgui provar si entes lo avia, proposili la primera clausula (que molt be-sem recordava) y certifique que la segona paraula no avia entes ni sabia que volia dir»;⁵³ més que més quan part dels oients manifestaven que, tot i no entendre el castellà, els era molt agradable de sentir-lo («Multi etiam alii simul fatentur se delectari et non capere»), segons el testimoni de Francesc Broquetes.⁵⁴ És clar que l'atracció per la dificultat induïa a escoltar una llengua estrangera quan aquesta llengua gaudia de prestigi. Si no fos així, no es podria explicar per què els castellans no se sentien atrets per la dificultat de la llengua catalana, els quals, com comenta amb indignació Andreu Bosc: «quant ohuen parlar un Cathala, volen donar entenen que nol entenen, mes que si oyssen a un Grech o Arabich».⁵⁵

Els sermons els feien *predicadors d'ofici*, figura que, al llarg del XVII, s'allunya de la del *cura d'ànimes* que ensenyava la doctrina. Eren sermons «formados de publicidad, y solemnidad»,⁵⁶ i els seus

52. PERE DE PUIGMARÍ, *op. cit.*, pàg. 103.

53. BUB, ms. 1.102.

54. FRANCESC BROQUETES, *Pro constitutionibus Tarraconensibus super idioma in concionibus ad cataloniae plebes*, dins *Processus Iuris Ecclesiastici*, pàg. 57.

55. ANDREU BOSCH, *op. cit.*, pàg. 29.

56. Llegim a la *Instruccion para los predicadores*, que consta a l'inici de la *Practica de curas, y confessoras, y doctrina para penitentes* de BENITO REMIGIO NOYDENS (Barcelona, Lacavalleria, 1688): «...no todos los Predicadores han de saber igualmente, ni tener noticia cabal del oficio de Predicador, sino es los que por oficio predicen sermones formados de publicidad, y solemnidad, que basta que los que como Curas predicen en las Aldeas, sepan bien las materias ordinarias de la Fè, y casos de conciencia para reprehender

autors es convertien en personatges que gaudien d'un gran prestigi, sollicitats pel bisbe perquè prediquessin a la catedral o a d'altres grans esglésies,⁵⁷ i ben tractats i cotitzats socialment: l'any 1632, la Ciutat pagava 60 lliures al predicador de Sant Miquel perquè els consellers poguessin oir els sermons de Quaresma des de la tribuna.⁵⁸ I amb 60 lliures es podien comprar 20 quarteres de blat, 3 bous o 40 mosquets!⁵⁹

Aquests predicadors pertanyien al clergat regular, als ordes religiosos creats o reformats fora de Catalunya arran del concili de Trento i, per tant, d'inicis forçosament castellanitzats: jesuïtes, carmelites descalços, agustins reformats, caputxins, que s'implantaren a Catalunya, de vegades amb episodis extremament tensos, al final del xvi.⁶⁰ Pel que fa als ordes d'implantació antiga, com dominics i mercedaris, fomentaren, com els altres, durant el xvii, el transvasament dels seus membres, sovint, amb la intenció de desarrelar-los d'un lloc concret. Alguns testimonis ens diuen que la llengua dels noviciats del Principat, al començament del xvii, tendia a ser el castellà⁶¹ —cal tenir en compte que les «províncies» religioses superaven gairebé sempre els límits de les comunitats naturals. Per això, Joan de Jesús, provincial dels carmelites descalços que protagonitzà un intent de secessió respecte al generalat de Castella, advertí, l'any 1601, als pares catalans que, dins els convents, ha-

los vicios, declarar la Ley de Dios, y explicar fructuosamente el Evangelio» (pàg. 364).

57. JOAN BADA, *op. cit.*

58. DACB, XI (febrer 1632), pàg. 18.

59. J. H. ELLIOT, *La revolta catalana. 1598-1640* (Barcelona, Vivens Vives, 1966), pàgs. 534-536.

60. Un cas notable és el dels agustins: el 1569, cinquanta religiosos forasters conduïts pel prior del convent de Sevilla, Rodrigo de Solís, entraren al convent de Barcelona i substituïren el prior fra Pau Miquel pel castellà Hernando de Peralta. Aquest tipus d'«ocupació» per part dels reformadors s'esdevingué a d'altres ciutats catalanes —Perpinyà, Tarragona, Girona— entre el 1569 i el 1611, segons JOSEPH MASSOT, *Compendio historial de los hermitaños de nuestro padre San Agustin, del Principado de Cataluña* (Barcelona, Juan Jolis, 1699), pàgs. 71, 178 i 251.

61. No cal dir que els llibres que utilitzaven per a la formació dels novicis eren escrits en aquesta llengua, com la *Instruccion para criar los novicios carmelitas descalzos* (Barcelona, Eulàlia Piferrer, 1623).

vien de parlar en la seva llengua, encara que es dirigessin a castellans.⁶² Per a d'altres ordes, com els jesuïtes, el castellà fou, a més de la llengua de relació interna, la llengua de l'ensenyament de la gramàtica, cosa que originà a Lleida el conflicte amb els paers, que descriu Serra Ràfols.⁶³ I, com dèiem abans, fou també la llengua de la predicació.

Ara bé, aquesta no va ser privativa, només, dels primers religiosos immigrants ni tampoc dels primers temps d'implantació. Aviat proliferà el predicador «Catala de nacio i castellà en lo llenguatge».⁶⁴ Noms com els de Crisòstom Bonamich, Honorat Riu, Pau de Sarrià, Ignasi de Sant Feliu, Josep Serra i tants d'altres ens ho confirmen.⁶⁵ Els monjos dels ordes monàstics, en canvi, es mantingueren fidels a la pròpia llengua. I també el clergat secular: fora d'un cas declarat de catalanofòbia, el del canonge de Tortosa Alexandre de Ros⁶⁶ —el cèlebre Gómez Adrín del *Memorial* i autor de la *Cataluña desengañada*—, hem d'esperar fins al final del segle per trobar un canonge català, Josep Romaguera —que, paradoxalment ens oferí una defensa apassionada de la llengua catalana en el seu *Atheneo de grandesa sobre Eminencias cultas*—, predicant en castellà a la catedral de Barcelona.⁶⁷ Els rectors no predicaven, en-

62. GABRIEL BELTRAN LARROYA, *Carmelitas descalzos de Cataluña. Documentos originales (1586-1604)* (papers ciclostilats).

63. ELIES SERRA RÀFOLS, *La introducció del castellà com a llengua d'ensenyament*, «Estudis Romànics», XII (1968), pàgs. 19-28.

64. BUB, ms. 1.102.

65. El dominic Crisòstom Bonamich predicà l'acte públic de la Fe, al Born de Barcelona, l'any 1627; el jesuïta Honorat Riu, la quaresma del Pi el 1630; el caputxí Pau de Sarrià, el sermó de sant Jordi a la Diputació, el 1639; el franciscà Josep Serra, el sermó d'aniversari de la mort de Jaume II, a la catedral de Barcelona, l'any 1668... Frares d'ordes diferents i en ocasions diferents van apuntar-se a l'oratória castellana alguna vegada.

66. El sermó per la rendició de Barcelona a Felip IV, a la catedral, el 1652 (DACB, XVI, pàg. 25).

67. JOSEPH ROMAGUERA, *Panegirico del glorioso martir san Severo, hijo, obispo, y patron de la illustre Ciudad de Barcelona* (Barcelona, Joseph Llopis, 1687); *Panegirico de la Inmaculada Concepcion de Maria Señora Nuestra* (Barcelona, Cormellas, 1688); *Panegyrico, en accion de gracias a la divina Magstad, por el singular favor, de aver restituido à la perfecta salud, à nuestro Catolico Monarca Carlos II (que Dios guarde)* (Barcelona, Cormellas, 1696).

senyaven la doctrina: parapetats darrere l'eficàcia pastoral, amagaven, sovint, una gran incompetència. Mentrestant, els predicadors dels ordes regulars monopolitzaven les trones, amb el vist-i-plau dels bisbes.

Aquests exercien de funcionaris del poder reial. En els concilis provincials de 1635-36 i de 1636-37 —i a excepció de Pau Duran, bisbe d'Urgell, i de Justino Antolínez, bisbe de Tortosa—, defensaren la predicació en castellà, contràriament al que feren els altres representants eclesiàstics: canonges, abats i priors, vinculats al país i ressentits per la política de marginació creixent de què eren objecte.⁶⁸ Juntament amb la defensa de la llengua catalana, tenien una altra reclamació; els beneficis eclesiàstics havien de ser per als catalans. No sabríem desvincular les dues qüestions. Al contrari, totes dues formen part del moviment resistencial d'un sector amenaçat, dins d'un país amenaçat que comença també a resistir. Som a pocs anys de la Guerra dels Segadors. No és estrany que els pares conciliaris catalans rebessin el suport en les seves peticions de la Generalitat i el Consell de Cent.

De fet, la predicació en castellà a Catalunya s'havia incrementat notablement en la dècada dels 30. Era tan natural fer sermons en castellà que alguns predicadors catalans no els feien mai en cap altra llengua. La recomanació de Vitelleschi al provincial dels jesuïtes d'Aragó, l'any 1637, és ben significativa: «avisan sería conveniente que los hermanos estudiantes de los reynos de Cataluña, Valencia y Mallorca predicassen alguna vez en su lengua, para que no se escusassen, quando son padres, de que se les a olvidado, como sucedió este año en Girona con el padre Vicente Visse».⁶⁹ Era una mesura d'urgència postconciliar. Al marge de les anècdotes, ¿quin va ser l'abast de la predicació en castellà? Si tenim en compte els sermons pronunciats al llarg del segle XVII, que van ser impresos, amb constància de nom del predicador, dia i lloc —67 sermons en total—, el nombre de sermons en castellà dobla el dels sermons en

68. *Additio voti facta per RM. Episc. Urgell.*, dins *Processus Iuris Ecclesiastici*, pàg. 39.

69. MIQUEL BATLLORI, *Els jesuïtes i la guerra de Catalunya*, dins *Catalunya a l'època moderna* (Barcelona, Edicions 62, 1971), pàg. 326.

català, entre el 1630 i el 1640; mentre que durant els primers trenta anys del segle el nombre d'uns i altres està igualat. La proporció es manté si incloem dins l'estadística aquells altres sermons, de vegades quaresmes senceres, que són esmentats a diverses fonts, i els que apareixen en sermonaris manuscrits.⁷⁰

A partir dels anys 50 i fins al final de segle, la castellanització de la predicació s'intensificà extraordinàriament. Tant, que només tinc constància d'un sermó en català, predicat a l'església parroquial de Blanes.⁷¹ Tots els altres —25— van ser impresos en castellà i així es degueren predicar, ja que enlloc no hi ha cap justificació sobre el canvi de llengua. És també en aquesta segona meitat del segle que són datats sermons manuscrits predicats en castellà a petites poblacions, com Peralada, la Pobla, Caldes i Calvet.⁷² Ja ningú no identifica el «sermó fàcil» prescrit per Trento amb el sermó en català. Els 22 sermons que componen l'*Arbol fructuoso* de Magino Massò (1677), tots en castellà i predicats a Barcelona, mereixen l'aprovació del jesuïta Muniessa perquè s'adapten «en estil i esperit» a les directrius del concili.⁷³ En alguns casos, no sols el sermó sinó tota la cerimònia era fortament castellanitzada. Així passa a la quaresma que l'any 1687 predicà al Pi Juan Agustín Ramírez, canonge de Calatayud.⁷⁴ En aquesta quaresma, el rés del rosari i els actes de contricció i, fins i tot, determinats moments del

70. Vegeu quadres A (Sermons impresos) i B (Sermons de què es té notícia a través de fonts diverses) de la tesi de Doctorat d'Anna M. Torrent, citada a la nota 23.

71. El 1664, per ROIG I JALPÍ.

72. BUB, ms. 1.085, fols. 1, 7, 17, 35. Són sermons predicats entre el 1668 i el 1670.

73. MAGINO MASSÒ, *Arbol fructuoso enxerto de veinte y dos ramas de sermones al espiritu* (...) Compuestos y predicados en la Ciudad de Barcelona, y en muchas Misiones por el P. M. Fr... (Barcelona, Francisco Cormellas, 1677). Muniessa diu: «acierta el estilo, y espiritu con que se escribe: que es el que nos puso delante de los ojos el Sagrado Concilio de Trento» (Aprobación).

74. *Letras que se cantaron en la Iglesia Parroquial de Nuestra Señora del Pino de la nobilissima Ciudad de Barcelona, el año de 1687. En la Quaresma, que en dicha Iglesia de esta Ciudad en el mismo año Predicò el Dotor Don Magino Massò, Canonigo (...) de la Iglesia mayor (...) de Calatayud* (Barcelona, Martí Gelabert, 1687).

sermó van ser contrapuntats per cançons castelleses —*villancicos*, *coplas* i *diálogos*—, que van merèixer una impressió a part. A la catedral de Barcelona, a Santa Maria del Mar i als convents de Valldonzella, de Santa Caterina i de Santa Clara s'efectuaren, pels mateixos anys, cerimònies semblants.⁷⁵

LA RECUPERACIÓ IMPOSSIBLE DE LA LLENGUA CATALANA

Durant els anys que Catalunya restà desvinculada de la Corona espanyola es va aturar la progressió de la predicació en castellà. I sembla que es va aturar a cop de decret. La notícia ens ve d'una carta particular datada el 27 de febrer de 1641.⁷⁶ I el cas és que, del 1641 al 1650, els sermons impresos trobats —19— són escrits en català. Només hi ha tres excepcions i, entre aquestes, incomprensiblement, l'oració fúnebre a la mort de Pau Claris, pronunciada a la Diputació per Sala Berart.⁷⁷

A l'ús exclusiu del català en la predicació s'hi ha d'afegir un intent de gran importància: el d'obtenir una oratòria barroca en

75. *Villancicos, que se cantaron en el Real Convento de Santa Catalina Martir de esta Ciudad de Barcelona, à las fiestas que tributan, y consagran, los Academicos Discipulos, à su Angelico Maestro Santo Thomàs de Aquino* (Barcelona, Rafael Figueró, 1687); *Villancicos que se cantaron en el Real Convento de Valdoncellas a la Profecia de Doña Ines Fluvia, y de Aguilar, y de doña Clemencia Foix, y de Pi. El dia 23 de Abril 1687* (Barcelona, Joseph Moyà); *Villancicos que se han de cantar en la solemne fiesta de la Circuncision del Señor, en la Insigne Parrochial Iglesia de Santa Maria del Mar, desta Ciudad de Barcelona, el Año 1687* (Barcelona, Rafael Figueró); *Villancicos nuevos, que el dia de la profesion de la noble Señora Doña Maria Emanuela de Lupià, y Roger, Religiosa Benita en el Religiosissimo, y Real Convento de Santa Clara de Barcelona. Cantò la Capilla de la Cathedral, à 4 de octubre, en el año de 1688* (Barcelona, Juan Jolis); *Villancicos que se cantaron en la Santa Cathedral Iglesia de Barcelona, en el Reverendo, Obsequioso, y Sacro Culto, que en el dia 8 de Diziembre de 1688, y su Octavario, dedicò à la Purissima, è Inmaculada Concepcion de N. S. su Antiquissima, y Real Cofradia...* (Barcelona, Martín Gelabert).

76. De la *Crònica* de MIQUEL PARETS. Recollida a *Memorial Històric Espanol*, XXV (Madrid, Manuel Tello, 1983), pàg. 477, núm. 1.060.

77. GASPÀR SALA BERART, *Lagrimas Catalanas al entierro, y obsequias del Illustre Deputado Eclesiastico de Cataluña, Pablo Claris* (Barcelona, Gabriel Nogués, 1641).

aquesta llengua. Com ja s'ha dit,⁷⁸ aquest projecte s'ha de relacionar amb el que, pels mateixos anys, i amb referència al teatre, protagonitzava Francesc Fontanella. Tots dos nasqueren propiciats pel mateix moment polític i tots dos tingueren una vida efímera. L'intent venia a liquidar el dramatisme d'una vindicació lingüística que no dissimulava la desconfiança en les possibilitats formals del català.

El mínim Pere Estaper iniciava així el seu sermó de la Immaculada: «Al primer crepusculo, de una mistica Aurora, coronada de celestials candors, a un ayros nuvol, matizat de arrebols soberanos, a una Lluna, tan bella, que sens experimentar menguants, se veu, en lo primer instant de son ser, al ple de la gracia, gratia plena...».⁷⁹ I, com ell, s'expressaven en estil semblant el canonge Miquel-Joan Osona i el cistercenc Jeroni Puigvert, entre d'altres.

La llengua catalana es trobava, aparentment, a punt de trencar els condicionants externs que li imposava la supeditació a Castella. Però el castellà havia fet molt de camí. El fet que obrís portes més enllà dels límits del Principat era determinant. Per aquesta raó, varen ser escrits en castellà la majoria de pamflets polítics, alguns de caràcter oficial, apareguts en 1640-1641. Una sort diferent conegueren, en canvi, les notícies «de guerra» que es van escriure per a consum intern. En aquestes, les llengües emprades es van distribuir seguint la causa que defensaven. De 171 papers vistos, del període 1636-1647, els papers pro-filipistes són en castellà mentre que la gairebé totalitat dels papers pro-francesos és en català (de 129, només n'hi ha 13 d'escrits en castellà).⁸⁰

Els pactes d'annexió a França incloïen acords implícitament favorables a l'ús públic del català: per exemple, s'assegurava la catalanitat dels alts càrrecs eclesiàstics i dels inquisidors, que ja no depenien de Castella.⁸¹ Però altre cop hem d'insistir en el camí que

78. Vegeu MODEST PRATS, *op. cit.*, pàgs. XLI-XLIV.

79. PERE ESTAPER, *Sermo de la sempre pura, y immaculada Concepcio de Maria Santissima Senyora nostra* (Barcelona, Sebastià de Cormellas, 1642).

80. Veg. ANNA M. TORRENT, tesi de Doctorat cit. n. 23, I, pàgs. 288-335.

81. DACB, XIII, pàg. 381, dia 23-II-1642 (jurament dels pactes i condicions de Catalunya per part de Brézé); DACB, XIII, pàg. 269, dia 1-X-

havia fet el castellà, que marcava la vida política de Catalunya tant en aquesta nova època com en l'anterior; així, en les negociacions amb França, Pau Claris i Duplessis Besançon van haver d'utilitzar el castellà, perquè no els era possible entendre's d'altra manera. Que el diputat eclesiàstic expressés el seu disgust per haver hagut d'emprar la llengua de la nació per la qual tots sentien tanta aversió,⁸² és la irònica fatalitat que marcarà moltes altres ocasions. Per exemple, les entrevistes amb els virreis francesos. El *Dietari de l'Antic Consell Barceloní* aporta bona documentació sobre aquest fet, Condé, Brézé, d'Harcourt, Vendôme... havien de servir-se de traductors, o fer l'esforç d'expressar-se en un mal castellà, quan s'adreçaven als diputats i als consellers catalans.⁸³

Mentrestant, la vida quotidiana no havia canviat de llengua. Però algú començà a intuir que, per a determinats oficis, era insuficient saber només el català: castellà i francès eren igualment indispensables per a mercaders, cortesans i soldats i, en general, per a tots aquells qui havien de viatjar. Es tracta de Pere Lacavalleria que, el 1642, publicà el *Dictionario castellano. Dictionaire français. Dictionari català*.⁸⁴ El diccionari de Lacavalleria és utilitari, i no té res a veure amb els diccionaris catalans que servien per accedir al llatí. Les tres llengües s'aprenen amb diàlegs que corresponen a situacions bàsiques i amb una guia per a pronunciar-les correctament. Lacavalleria explica al pròleg per què ha realitzat aquesta obra: «Entre tant rumor de armas, judici necessari traure à llum aquest Dictionari, instrument principal per apendre las llenguas y rehunir los cors»⁸⁵ i explicita així la fe en la capacitat d'acostar els homes i les nacions a través del coneixement de les seves llengües:

1643 (jurament del canonge de la seu de Girona, Jaume Pla, com a inquisidor del Principat de Catalunya i Comtats).

82. J. H. ELLIOTT, *La revolta catalana. 1598-1640*, pàg. 487.

83. Brézé s'adreça als consellers de Barcelona en castellà: «Yo senyores he venido aquí con mucho gusto a gobernar esta provincia y pondre mi vida reputation y quanto tengo para defender ella...» (DACB, XIII, pàg. 92, dia 24-II-24); d'Harcourt, Condé i Vendôme en francès (DACB, XIV, pàgs. 81, 84 i 230; XV, pàg. 22).

84. PERE LACAVALLERIA, *op. cit.*, n. 4.

85. PERE LACAVALLERIA, *op. cit.*, «Al lector», pàg. 17.

«Qui poguè may obtenir ab una llengua la amiatat de diversas Nacions?» —es pregunta. Aquest és un projecte ideal, sorgit també en els primers temps de l'annexió de Catalunya a França, quan alguns esperaven un futur millor. En realitat, però, les tres llengües tenien diversos graus d'implantació fora de les pròpies fronteres i, per tant, no eren igualment necessàries.

Passats els anys, quan Catalunya, amb el territori reduït, tornava a estar integrada a la monarquia espanyola, devia ser impossible tenir expectatives com les de Lacavalleria. El tema de la llengua semblava ja no interessar ningú: és simptomàtic que el sínode de la diòcesi de Barcelona (1669) no es pronunciés sobre la llengua de la predicació,⁸⁶ malgrat que la castellanització d'aquesta activitat havia arribat a nivells altíssims, i que el Concili Provincial de la Tarraconense del 1684-85 en fes només un lleu esment.⁸⁷ Com també ho és que cap dels sermons predicats en castellà no inclogui una justificació de la tria de la llengua. Difícilment es podia esperar, des de Catalunya, un acostament dels homes a través de l'aprenentatge de les llengües respectives. Per unir els cors, potser calia trobar altres vies menys conflictives, com la que preconitzava el mestre Andres Puig, «natural de la ciudad de Vique», en el seu llibre d'aritmètica (1672): «la Arithmetica [...] compone las diferencias, y discordias de todos los Reynos, Provincias, y Naciones del mundo».⁸⁸ Els números havien d'aconseguir allò que les paraules, massa marcades per la història, no havien pogut fer.

ANNA M. TORRENT

86. *Processus Iuris Ecclesiastici*, pàg. 93.

87. *Op. cit.*, pàg. 73.

88. ANDRES PUIG, *Arithmetica especulativa, y practica, y arte de algebra* (Barcelona, Antonio Lacavalleria, 1672), *Prologo al curioso lector*.

